

INSCRIPTII DIN SARMIZEGETUSA

Inscripții din templul lui Liber Pater¹

1. — Fragment al unui relief votiv de marmură cu inscripție (fig. 1), avînd dimensiunile 14×36×4 cm și literele de 1.2 cm. În registrul superior se disting, pornind de la stînga spre dreapta, două personaje scunde, probabil Sileni. Al doilea poartă pînă deasupra genunchilor un veșmînt strîns cu o cingătoare, al cărei capăt atîrnă în față. Urmează, cu chitonul coborîndu-i pînă la gleznă, un personaj feminin, bacchantă sau Libera, ținînd în dreapta ceva ce seamănă cu un *thyrsus*. În partea dreaptă pare a ședea sau a fi pe jumătate culcat însuși Liber, căruia îi este închinat relieful. Ciudat este că poartă ceva asemănător cu niște pantaloni, obiect de vestimentație neobișnuit pentru Liber — Dionysos. Ne aflăm, totuși, în fața unei scene dionysiace alcătuite din elemente pe care nu le-am întîlnit pînă acum laolaltă și nu putem să nu regretăm că nu s-a păstrat întregul relief. În schimb, inscripția este ca și întreagă:

Deo numini Libero Pa[tri ex] / voto Cl(audius) Anicetus aug(ustalis) [col(oniae)].

Literele sînt neglijent săpate, iar cuvintele sînt despărțite prin mici triunghiuri. Neobișnuit este să fie invocat în același timp *deus* și *numen*; cu totul greșit este dativul *Libero Pa[tri]*, în locul genitivului, după *numini*. Se pare că Claudius Anicetus, greco-oriental de origine, cunoștea destulă latină pentru a lua parte ca augustal la viața publică a orașului, dar că nu ajunsese să pătrundă termenii romani mai pretențioși. Din CIL III 1069 (Apulum) aflăm numele complet al dedicantului, T. Claudius Anicetus, și faptul că era *aug(ustalis) coloniar(um)*. În CIL III 1440 (Sarmizegetusa) apare ca *aug(ustalis) c[ol(oniae)] Sarmiz(egetusae) metrop(olis)*. Prin *coloniae* din CIL III 1069, dacă socotim că sînt două, înțelegem fie Sarmizegetusa și Colonia Aurelia Apulensis, de la Severus Alexander la Philippus, fie Colonia Aurelia Apulensis și Colonia Nova Apulensis, începînd cu domnia lui Decius². Nu e cazul să insistăm asupra acestei întrebări, căci textul inscripției s-a păstrat numai în transcrieri și e foarte cu puțință să se fi stre-

¹ În legătură cu acest templu au fost publicate: un raport preliminar (H. Daicoviciu și colaboratorii, în *Sargetia*, XI-XII, 1974–1975, p. 225–228), o parte din reliefurile votive anepigrafe (Adriana Rusu, în *Apulum*, XIII, 1975, p. 697–703), o mare inscripție votivă și de construcție (H. Daicoviciu și I. Piso, în *ActaMN*, XII, 1975, p. 159–163) și un fragment de inscripție de marmură (I. Piso, în *Sargetia*, XI-XII, 1974–1975, p. 64–65, nr. 15). Toate inscripțiile prezentate în acest articol se află în Muzeul arheologic din Sarmizegetusa.

² D. Tudor, în *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 204. În legătură cu cele două colonii „gemene”, v. C. Daicoviciu, *TransAnt*, p. 128, n. 4; idem, în *SCIV*, I, 2, 1950, p. 225–228; C. Daicoviciu și H. Daicoviciu, în *Akten des VI. Internationalen Kongresses für Griechische und Lateinische Epigraphik*, München, 1972, p. 97; idem, în *Centenar muzeal orădean*, 1972, p. 155.

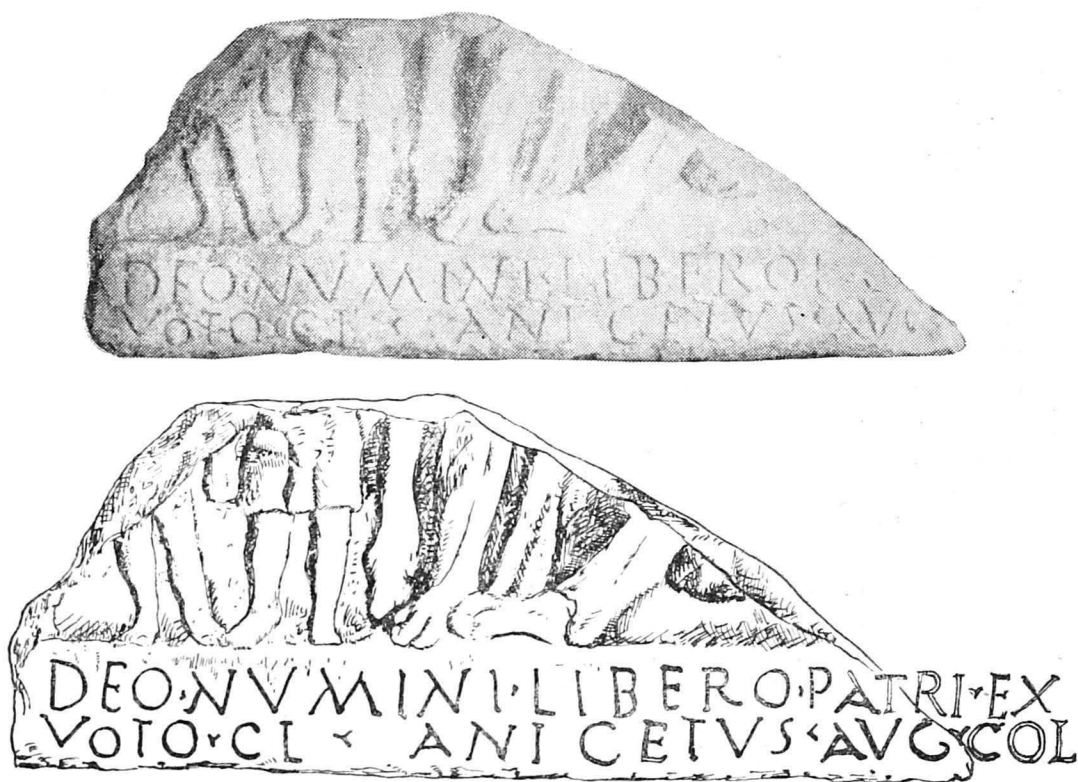

Fig. 1 — Fragment de relief votiv.

curat greșeli. De altfel, în varianta lui Lazius întâlnim forma COLONIAE³. Datorită titlului *metropolis* purtat de Sarmizegetusa în CIL III 1440, putem data și inscripția din templul lui Liber Pater începînd cu domnia lui Severus Alexander⁴.

2. — Trei fragmente ale unui altar epigrafic de marmură (fig. 2), măsurînd împreună 50×23×11 cm și avînd literele de 3 cm. Coronamentul a fost întregit după un alt altar, închinat lui Aesculapius și Hygiei⁵, lucrat nu numai în același stil, dar, se pare, și de aceeași mină. Nu putem ști dacă a fost închinat de aceleași persoane. În r. 2, după I, urmează mai degrabă P decît D. Iată lectura:

Libero p[a]/tri p[ro sal(ute)]? / ...

3. — Fragment de relief votiv de calcar cu inscripție (fig. 3), avînd dimensiunile 7,5×15×6 cm și literele de 1 cm. În partea păstrată a reliefului, foarte

³ V. comentariul lui Th. Mommsen la CIL III 1069. E posibil să fi fost scris COLON·AP (Th. Mommsen, *loc. cit.*) sau COLON·SAR (I. M. Cărbuneanu, *Adunarea provincială a Daciei*, București, 1889, p. 95; M. Krascheninnikof, în *Philologus*, LIII, 1894, p. 184, n. 165). Asupra întregii discuții v. J. Trynkowski, în *Eos*, LVI, 1966, p. 222.

⁴ Vezi C. Daicoviciu, în *ActaMN*, III, 1966, p. 153 sqq.

⁵ Oct. Floca, în *AISC*, I, 1928–1932, p. 104–105 = *AnnÉp*, 1933, 19, recită de I. Piso, în *ActaMN*, XII, 1975, p. 165–166, nr. 1 (foto).

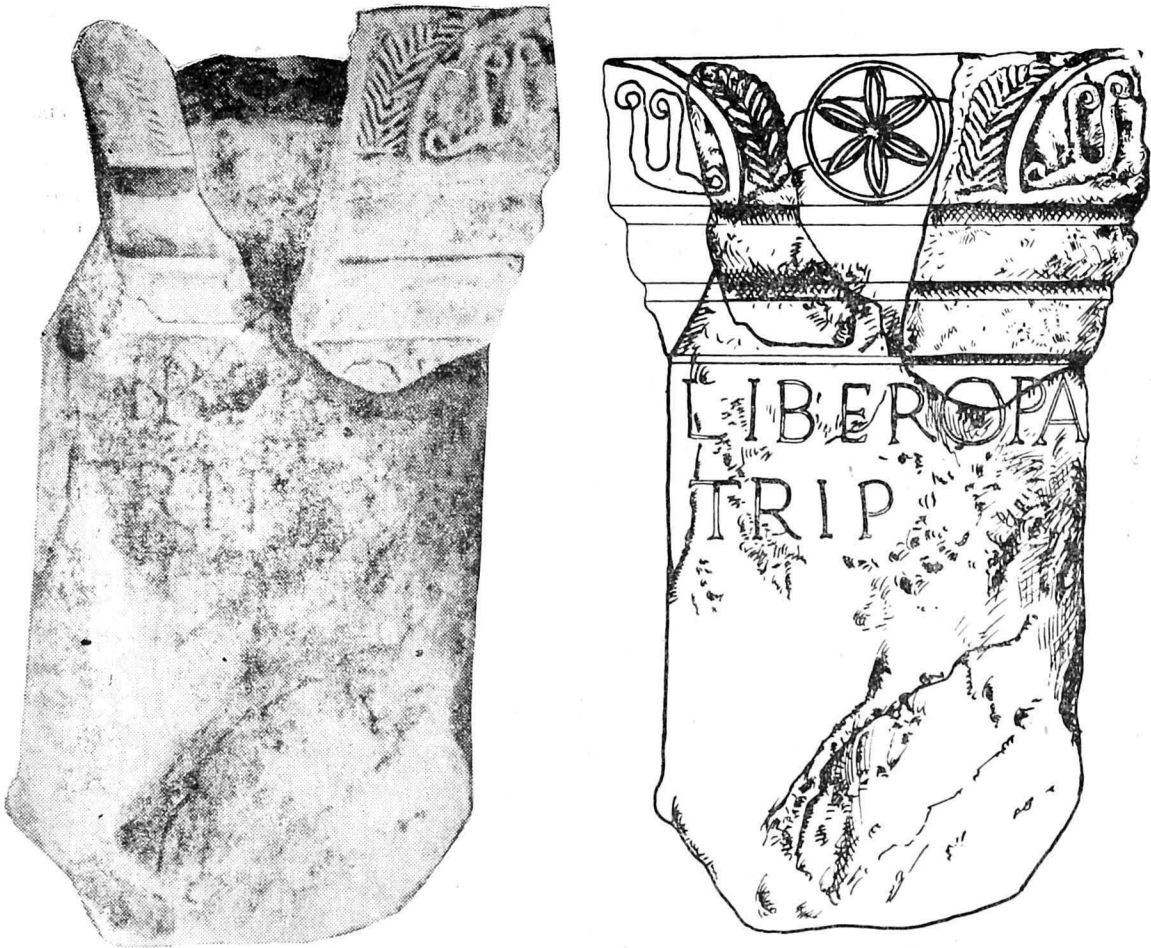

Fig. 2 — Altar epigraphic fragmentar.

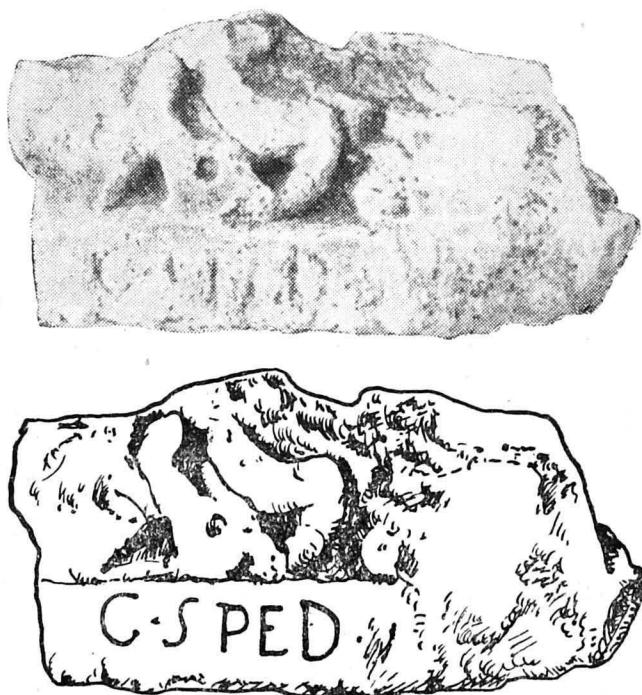

Fig. 3 — Fragment de relief votiv.

corodată, nu se mai distinge nimic. În câmpul inscripției se vede un C urmat de un punct și de literele SPED. După încă un punct s-ar părea că urmează o hastă, dar nu există nici o siguranță. Lectura este:

...C(aius) Sped(ius)...

Familia Spediilor, purtând un *nomen* italic⁶, i-a dat Sarmizegetusei pe *flamen*-ul C. Spedius Hermias⁷ și pe duumvirul C. Spedius Clemens⁸. Aceleiași familii îi datorează *praenomen*-ul, *nomen*-ul și, totodată, libertatea C. Spedius Valerianus⁹ și C. Spedius Victorinus¹⁰, augustali ai capitalei.

4. — Două fragmente ale unui altar de marmură (fig. 4), avînd dimensiunile 53×24×27 cm și literele de 2,2 cm. Încercăm a stabili axa centrală a inscripției:

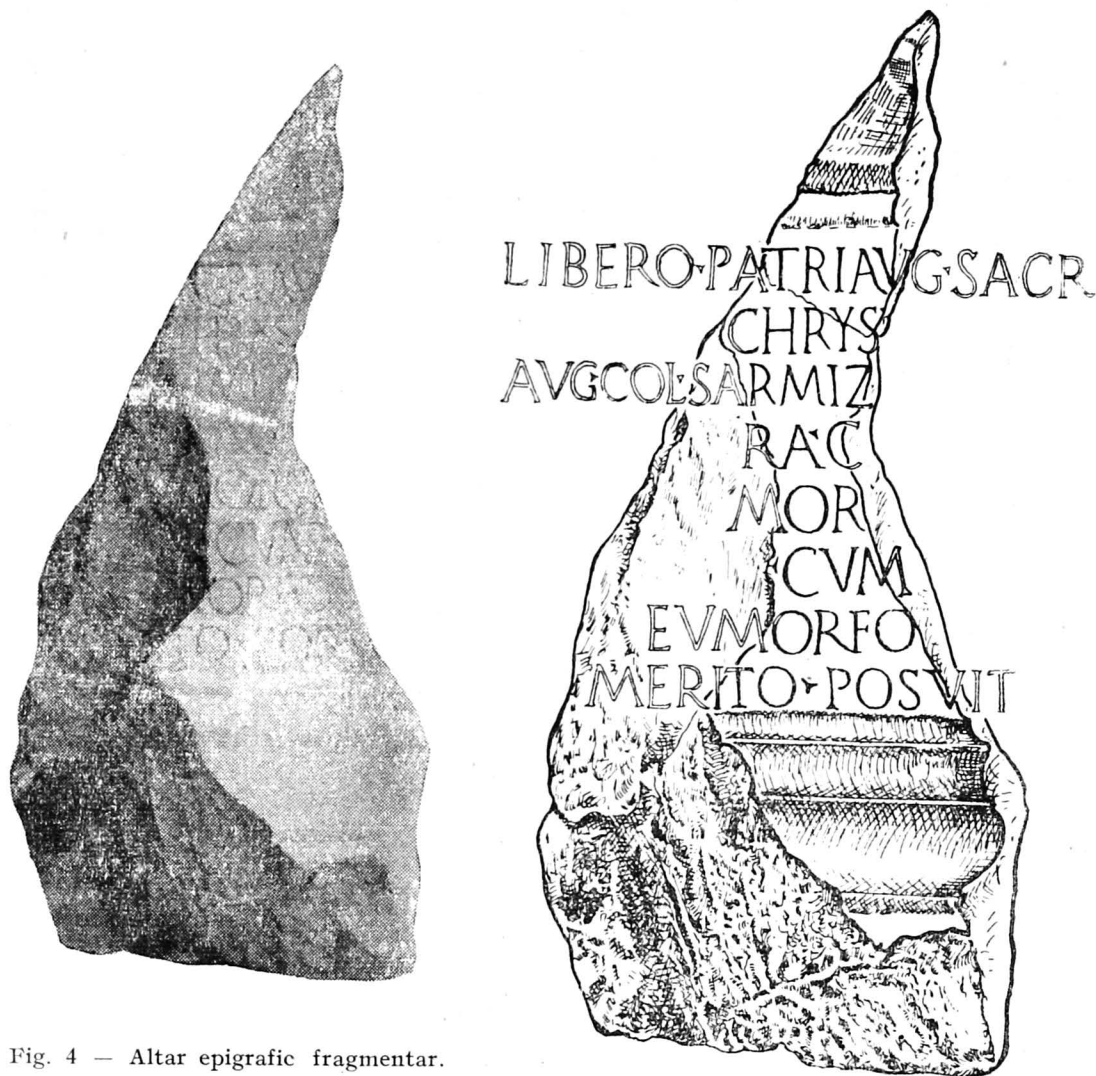

Fig. 4 — Altar epigrafic fragmentar.

⁶ W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Berlin, 1933, p. 236.

⁷ CIL III 1417 a.

⁸ CIL III 1498.

⁹ CIL III 7767, 7933. Același personaj îl întâlnim, probabil, în lista din Palatul Augustalilor (C. Daicoviciu, în *Dacia*, I, 1924, p. 245, nr. 4; v. și p. 247—248).

¹⁰ C. Daicoviciu, *loc. cit.*

cu ajutorul r. 8, unde ITO·POSV se citește [*mer]ito posu[it]*. R. 1 se citește probabil [*Lîbero p]atri Au[g(usto) sacr(um)]*. *Cognomen*-ul începe cu literele CHRYΣ, urmate, sus, de o rămășiță a unui V sau E. Poate fi *Chrys[ermus]*¹¹ sau ceva asemănător, oricum un nume de libert, cu care se potrivește foarte bine funcția de [*aug(ustalis) col(oniae) Sa]rmiz(egetusae)*. Pentru r. 4—5 e greu de găsit o soluție. În r. 6—7 s-ar putea citi ...*cum*... / ...*[Eu]morfo*..., chiar dacă ne-am aștepta ca acest nume¹² să fie scris cu PH și nu cu F; indică aceeași categorie socială. Prezentăm cu prudență și cu unele îndoieli următoarea lectură:

[*Lîbero P]atri Au[g(usto) sacr(um)?] / ...Chrys... / [aug(ustalis)? col(on)iae) Sa]rmiz(egetusae) ... / ...ra c... / ...mor... / ...cum... / ...[Eu]morfo?... / merito posuit.*

5. — Fragment al unui relief de marmură cu inscripție (fig. 5), avînd dimensiunile 10,5×7×3,5 cm și literele de 2,5 cm. Din relief, foarte îngrijit lucrat, se mai vede laba piciorului lui Liber Pater și, lîngă el, partea posterioară a panterei. În ce privește inscripția, după urma unei litere, care ar putea fi la fel de bine C, G sau T, urmează VS.

6. — Fragment al unui altar de marmură (fig. 6), avînd dimensiunile 18×20×12 cm și literele de 2 cm. Literele TRI ne determină să citim:

[*Lîbero p]atri / ...*

7. — Fragment al unei lespezi epigrafice de marmură (fig. 7), avînd dimensiunile 35×29×8 cm și literele de 7,5 cm. S-a păstrat LI, evident de la *Li[bero]*...

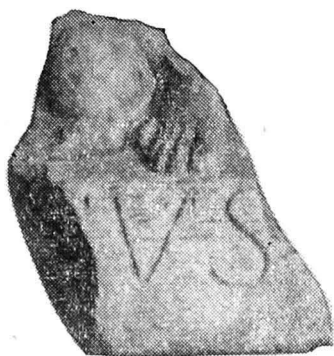

Fig. 5 — Fragment de relief de marmură.

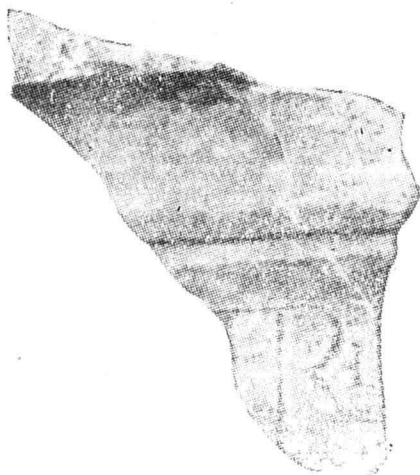

Fig. 6 — Fragment de altar de marmură.

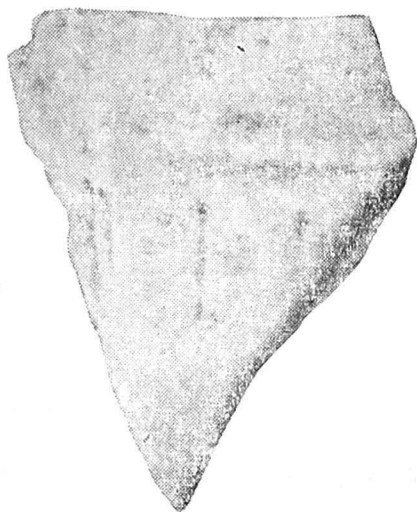

Fig. 7 — Fragment de lespeze epigrafică.

¹¹ W. Pape, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*, s.v.

¹² *Op. cit.*, s.v.

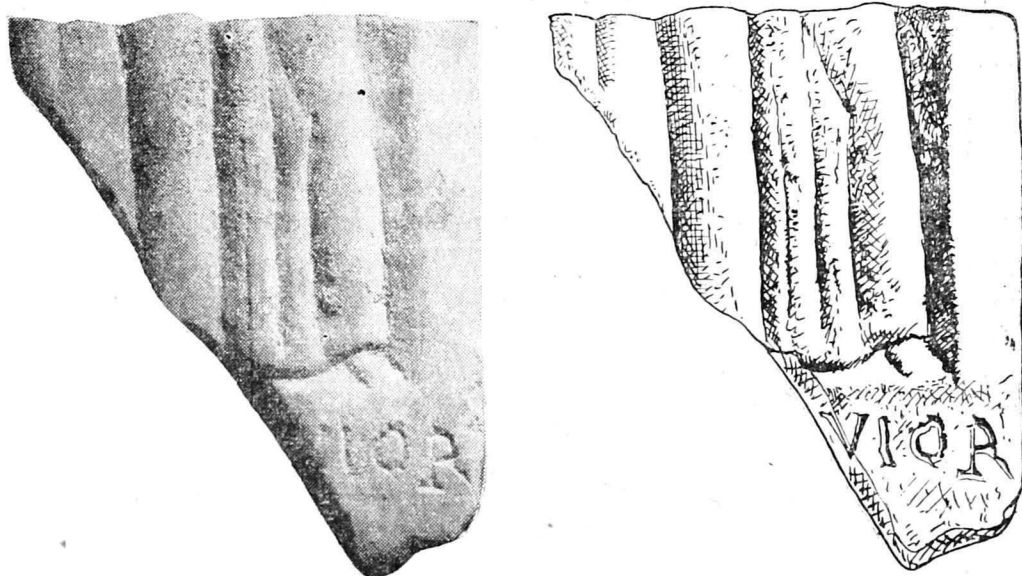

Fig. 8 — Fragment de relief de marmură.

8. — Fragment al unui relief de marmură cu inscripție (fig. 8), avînd dimensiunile $10 \times 11 \times 3$ cm și literele de 1—1,5 cm, descoperit în *cubiculum* de nord-est al templului. Tot aici s-au găsit baza de cărămidă a unui altar și cîteva reliefuri reprezentîndu-l pe Silvanus și Silvanele¹³, ceea ce a condus la ideea că în această parte a templului erau „găzduite” divinitățile destul de apropiate, prin natura lor, de Liber.¹⁴ Marginea reliefului e separată de relieful însuși printr-o bandă vopsită în roșu. În colțul din dreapta, jos, se vede vîrfurile unui picior care iese de sub faldurile, schematic executate, ale unui veșmînt aparținînd probabil unei Silvane. Judecînd după numărul faldurilor, în stînga acesteia se afla o a doua însoțitoare a lui Silvanus. Inscripția, din care s-a păstrat VIOR, pare a fi fost închinată, împreună cu relieful, în sănătatea unei familii cum ar fi cea a Octaviilor¹⁵. Deci:

...[*pro salute Octa?*]vior(um).

Relief închinat lui Aesculapius și Hygiei

9. — Relief fragmentar de marmură descoperit întîmplător în afara zidurilor orașului, pe locul unde se află astăzi grădina lui Arimie Munteanu, la vreo 50 m spre nord-vest de Căminul cultural al comunei¹⁶. Reprezintă partea infe-

¹³ Vezi Adriana Rusu, *op. cit.*, p. 697—698.

¹⁴ Vezi H. Daicoviciu și colaboratorii, în *Sargetia*, XI-XII, 1974—1975, p. 229.

¹⁵ CIL, III 1539.

¹⁶ Piesa ne-a fost dată spre publicare de profesorul Victoruț Coroiescu; îi aducem aici cuvenitele mulțumiri pentru salvarea fragmentului de relief și pentru amabilitatea cu care ni l-a pus la dispoziție.

Fig. 9 — Relief închinat lui Aesculapius și Hygiei.

rioară a unei plăci votive închinată divinităților vindecătoare Aesculapius și Hygia¹⁷. Dimensiunile actuale: 16,9×9×2,6 cm. Inscripția ocupă un câmp înalt de 5,3 cm în partea de jos a piesei. Înălțimea literelor: 1—1,3 cm.

Imaginea reprezentată este aproape complet distrusă, dar ea trebuie să fi fost un produs de serie, astfel încât identificarea celor două personaje principale

¹⁷ Cultul lui Aesculapius și al Hygiei era puternic la Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Săpăturile din 1973—1975 au dezvelit aproape complet un sanctuar închinat acestor divinități (v. H. Daicoviciu și colaboratorii, în *Sargetia*, XI-XII, 1974—1975, p. 225—228. De materialul epigrafic atestând acest cult în capitala Daciei traiane s-a ocupat I. Piso, în *Sargetia*, XI-XII, 1974—1975, p. 57—64.

nu ridică nici o dificultate. În dreapta se disting bine labelle picioarelor lui Aesculapius, încălțate în sandale. Fără îndoială, zeul se sprijinea cu mâna dreaptă de caracteristica-i măciucă, din care se mai vede capătul inferior, foarte gros: pe măciucă era încolăcit șarpele, din care nu se poate distinge decât coada, sumar schițată de meșter, care pătrunde puțin în partea de sus a cimpului inscripției. Partea stângă a reliefului o reprezenta, desigur, pe Hygia, din imaginea căreia n-a mai rămas decât laba piciorului stâng; e puțin probabil ca în stînga zeiței să se mai fi aflat vreun personaj mitologic, căci lățimea totală a piesei nu pare să fi depășit 18 cm.

Este greu de spus ce reprezintă detaliul sculptural care se zărește la extremitatea dreaptă a piesei. Ar putea fi vorba de faldurile mantiei zeului care să ajungă pînă la pămînt, dar și de labelle ciinelui care-l însoțește, uneori, pe Aesculapius¹⁸.

În starea de conservare a reliefului, căutarea de analogii devine imposibilă. Amintim numai cu titlu de exemplu altă placă votivă descoperită la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, a cărei inscripție este întrucîtva asemănătoare¹⁹.

Din fericire, starea foarte proastă de conservare a monumentului n-a afectat decât într-o mica măsură inscripția, care poate fi citită cu ușurință. Ea glăsuiește:

[Num]ini Aesculapio et [Hy]giae Ulp(ius) Avill(ius) Florenti(nus) / ex voto.

Ligaturi există numai în rîndul al doilea: A+V în gentiliciul Avillius și N+T+I în cognomenul Florentinus. Cuvintele, cu excepția celor din rîndul al treilea, sînt despărțite printr-o incizie de formă triunghiulară.

Este de remarcat forma gramaticală incorectă a numelui zeului: dativul Aesculapio în locul genetivului Aesculapii cerut de cuvîntul precedent *numini*. Greșeala trebuie, probabil, imputată neatenției lapidului, obișnuit cu scrierea numelor de divinități la cazul dativ în inscripțiile votive.

Dedicantul, Ulpus Avillius Florentinus, nu mai apare în nici o altă inscripție din Dacia. Pe epigrafa noastră el nu are *praenomen*, dar poartă, în schimb, două nume gentilice: *Ulpus* și *Avillius*, ca și un alt locuitor al Sarmizegetusei, Ulpus Domitius Hermes, așgustal al coloniei, cunoscut din două inscripții²⁰. Gentiliciul Ulpus a fost, desigur, adoptat după numele împăratului biruitor și colonizator al Daciei; poate chiar dedicantul inscripției noastre să fi fost adus aici, în cîtoria din Țara Hațegului, de Traian. În acest caz, el a putut adopta și prenumele împăratului, căci înmănuncherea unui *praenomen* și a două *nomina gentilia* se practica²¹; nu e exclus însă nici ca el să-și fi înlocuit propriul său prenume cu gentiliciul imperial. Oricum, prezența gentiliciului Ulpus ne îndeamnă să datăm piesa mai degrabă în prima jumătate a secolului al II-lea e.n.

¹⁸ W. Fauth, în *Der kleine Pauly*, s.v. *Asklepios*; P. Grimal, *Dictionnaire de la mythologie grecque et romaine*, ed. a IV-a, Paris, 1969, s.v. *Asclepios*, p. 54.

¹⁹ I. Piso, *op. cit.*, p. 60—61, nr. 5 și fig. 5a.

²⁰ CIL III 1425, 1426.

²¹ *Exempli gratia*, și pentru a rămîne în sfera numelor discutate aici, cităm pe M. Ulpus Domitius Aesthius din Cius (CIL III 12480), pe consularul M. Ulpus Ofellius Theodorus, cunoscut din mai multe epigrafe din Cappadocia (CIL III 6903 = 12163, 6912, 6918, 6930, 6931, 12174, 12190, 12191), și pe A. Avillius Urinatus Quadratus, *consul suffectus* în anul 156 (CIL VI 2086).

Scris uneori cu un singur L, gentiliciul *Avillius* este sigur italic, poate etrusc²². El mai este atestat în Dacia, cu formă feminină (*Avillia Pietas*), la *Alburnus Maior* (Roșia Montană)²³. Descoperirea lui și la Sarmizegetusa contribuie la o apreciere mai justă și mai completă, deci mai aproape de realitatea istorică, a colonizării cu elemente italice a Daciei traiane.

HADRIAN DAICOVICIU — IOAN PISO

INSCRIPTIONS DE SARMIZEGETUSA

(Résumé)

Les auteurs publient huit inscriptions trouvées dans le temple de Liber Pater de Sarmizegetusa et une inscription découverte par hasard sur l'emplacement de la commune actuelle.

Les inscriptions découvertes dans le temple sont pour la plupart fragmentaires et le nom de la divinité honorée manque parfois. Cependant, le lieu de découverte et l'exemple des inscriptions mieux conservées font penser dans tous les cas à Liber Pater.

La neuvième inscription est dédiée aux divinités de la médecine — Aesculapius et Hygia, dont le culte est fortement attesté à Sarmizegetusa. Le dédicant, Ulpus Avillius Florentinus, doit être un colon italique.

²² Vezi W. Schulze, *op. cit.*, p. 72, nota 3.

²³ CIL III 1262.